

О РАЗВОЈУ МЕТАФОРИЧКЕ КОМПЕТЕНЦИЈЕ ДАРОВИТИХ У НАСТАВИ СРПСКОГ ЈЕЗИКА И КЊИЖЕВНОСТИ НА ПРИМЕРУ ОБРАДЕ РОМАНА ИВЕ АНДРИЋА *НА ДРИНИ ЋУПРИЈА*

Апстракт: У језику се препознају човеково искуство и начин поимања стварности, а у књижевном делу језик нужно учествује у изградњи и обликовању уметничког света. Зато путеви ваљаног тумачења и разумевања дела воде „откључавању” стожерних мотива и ликова који су – као житељи уметничког простора – носиоци у језику (и језиком) пројектоване реалности. У раду представљамо хеуристички методички приступ роману Иве Андрића *На Дрини ћуприја* усмерен на развијање когнитивних и метакогнитивних способности ученика. У складу са сижејном и композиционом структуром дела, истраживачки рад је усмерен на откривање доминантних концептуализација *моста* и *времена*, утканих у судбине јунака и идејни слој дела.

Кључне речи: метафоричка компетенција, метакогнитивне способности, Иво Андрић, *На Дрини ћуприја*, настава српског језика и књижевности.

Оста као ћуприја на Вишеграду
(Вук, *Српске народне пословице*).

1. Уводна разматрања

Приче настају из човекове потребе да представи, објасни и пренесе своје искуство. Андрић каже: „Свак прича своју причу по својој унутарњој потреби, по мери својих наслеђених или стечених склоности и схватања и снази својих изражајних могућности; свак сноси моралну одговорност за оно што прича, и сваког треба пустити да слободно прича” (Андрић, 2007). Приче и причања не би било да није слушања и читања жедних, да нема насушне потребе за речју и оним што је реч кадра да донесе и створи. Читаочева мисао нужно прати наратив, настојећи да у њему пронађе кохерентност која ће му помоћи да – упркос или захваљујући различитим поставкама фабуларних токова – што боље разуме дело и његове поруке, тј. начин на који је, преко садржаја, остварена комуникација са водећим вредностима уметничког света. Сви су изгледи да ће степен и дубина разумевања бити већи уколико читалац спозна механизме на којима почива поетска комуникативност, што значи – ако се, свом мисаоном искуству захваљујући, колико год може више приближи самој бити поетских метафора и увиди њихову откривалачку улогу, снагу и

¹ drag_stanko@yahoo.com

корелативност. Овакав квалитет читања по правилу није могуће остварити приликом првог читања (исп. Smith, 2004), када је читаочева свест обузета жеђу за информацијама, те журно следи стазу фабуле, сакупљајући притом релативно неартикулисане утиске, а превиђајући оно што те утиске побуђује и повезује. Обрада књижевног дела обично се одвија после оваквог читања, па се отуда много тога пропушта и/или остаје на нивоу површног опажања; највећи недостатак у том случају претрпи стилска анализа, која се своди на пуко регистровање стилских фигура, без увиђања и откривања њихове функционалности у свету наратива. Дакако, остају недовољно осветљене и друге важне компоненте дела, композиција, успостављање релација међу водећим и споредни мотивима, што се потом одражава на некомплетну и упрошћену карактеризацију ликова. Дакле, прво читање, чак и када је добро вођено истраживачким задацима и упутствима наставника, не може обезбедити комплетан увид у мисаону структурираност дела, зато се често примењују тзв. поновљена читања, при чему се дијапазон задатака, али и увида у прочитано квалитативно повећава. Овај накнадни процес, тј. овај облик истраживачког читања, које ћемо назвати *читањем у потрази за когнитивним скриптом*, има за циљ „откључавање” поетских метафора које се роје мотивских и идејних стожера дела. Претходно тумачење дела доприноси лакшем току когнитивно усмереног аналитичког приступа, што је и природно, јер боље познавање тематике убрзава и побољшава бављење много захтевнијим задацима. С друге стране, треба имати у виду да је разумевање дела процес, и да ретко када можемо очекивати да се он одвија лагодно, динамично и на очекиван начин, посебно када се ради о уметничким делима која захтевају искуснијег, сензибилнијег читаоца, а добрим делом и солидно познавање науке о књижевности.

Зато, као један од начина да ученике оспособимо за дубље разумевање књижевног дела, истовремено им приближавајући метафору, и то у функцији средства за разумевање књижевног текста (уп. Кликовац, 2004: 69–81), а развијајући њихове метакогнитивне моћи, у овом раду представљамо наставни приступ роману Иве Андрића *На Дрини ћуприја* из угла откривалачких потенцијала појмовних метафора којима су премрежена два водећа мотива у овом делу – мотив *моста* и мотив *времена*. Са мотивом моста, једним од опсесивних, кључних чинилаца у стваралаштву нашег нобеловца, ученици су се срели најпре у основној школи, проучавајући есеј *Мостови*, а потом и приликом обраде приповетке *Мост на Жепи*, у средњој школи. Упућени су, дакле, у фигуративна значења ове лексеме (уп. РСАНУ: мост 2. фиг. а. *оно што спаја, повезује, омогућава додир, спона, веза; особа која повезује, ствара контакте; средство, начин, пут којим се нешто остварује, постиже; б. прелазни период, прелаз*), као и у симболику моста. Мост је и у овом делу повлашћени стожер у архитектури романа-хронике (исп. Брајовић, 2009: 69). С обзиром на то да наставни приступ који се налази у нашем фокусу представља надградњу обраде дела, којом је разложно бавити се на часовима додатне наставе, ученичка предзнања биће од велике важности за успех оваквог пројекта. Други услов јесте добро познавање појмовне, лексичке и поетске

метафоре, које је стечено током ранијег рада (уп. Вељковић Станковић и Стојиљковић, 2018: 387–388), те се сада поново ангажује, али са нешто друкчијим циљем. Све ово нам омогућава да уводни час посветимо кратком подсећању на функцију метафоре као когнитивног механизма, и то на примерима из проучаваног дела:

(1) Сваки човек проводи своје време како најбоље може и уме... (И. Андрић, *На Дрини ћуприја*, 131; електронска верзија; исп. Литература).

(2) Сви они који су навикли да своје време проводе на капији сад седе пред Лотикиним хотелом, Заријевом механом или на ћепенцима оних дућана који су у близини моста (исто, 169).

(3) Гледајући све то, из дана у дан, из године у годину, наш свет је почео да губи рачун о времену и стварним намерама градитеља (исто, 43).

(4) Тако су се и овде, с временом, ројиле куће и множила насеља на оба краја моста. Касаба је живела од моста и расла из њега као из свога неуништивног корена (исто, 2).

Наведеним примерима (1–4) отварају се и перспективу суптилни саодноси *моста* и *времена*, те се у везу доводе два ентитета – један припада реалијама, док је други апстрактан. Током рада пратиће се њихова приближавања и запажати додири остварени на концептуалном нивоу. Мост, као дело руку људских, постаје мера времена, које се у прим. 1 и 2 поима као *ресурс* (ВРЕМЕ ЈЕ ИНДИВИДУАЛАН РЕСУРС) којим свако располаже, док се у следећем случају (прим. 3) време сагледава у оквиру категорије квантитета, али и као *простор* у коме се ваља снаћи и – будући да је реч о животном времену – у њему бивати и опстајати (ВРЕМЕ ЈЕ КВАНТИТАТИВНО ИЗРАЗИВО; СНАЛАЗЕЊЕ У ВРЕМЕНУ ЈЕСТЕ СНАЛАЗЕЊЕ У ПРОСТОРУ // ЖИВОТУ). Лако је запазити да се о времену говори као о поседу (ЖИВОТ ЈЕ ВРЕМЕ /ДОДЕЉЕНО ЧОВЕКУ/), а илузија поседовања времена у језику има посебне реперкусије: ова квазипремиса извориште је многих израза које свакодневно употребљавамо, мада смо свесни да је у питању најважнији, али и најварљивији ресурс којим уистину никад не „располажемо” (уп. *посветити* време коме / чему; *одузети* време; *поклонити* време и сл.).

(5) Прошло је двадесетак година од како су прва аустријска, жуто обојена војна кола прешла мост. Двадесет година под окупацијом, то је дуг низ дана и месеци. Сваки тај дан и месец, узет за себе, изгледа несигуран и привремен, али сви заједно сачињавају сразмерно најдужи период мира и материјалног напретка што га је касаба икад запамтила, главни део живота оног нараштаја који је у тренутку окупације улазио у године пунолетства (исто, 164).

Пример бр. 5 је много занимљивији, али и комплекснији, јер открива још неке облике концептуализације времена. Када говоримо о *проласку* времена, очито је да у први план истичемо његову динамику (ВРЕМЕ ЈЕ ЕНТИТЕТ КОЈИ СЕ КРЕЊЕ). Пошто жанровско одређење хронике подразумева праћење и приказивање догађаја током одређеног временског периода (уп. грч. *χρόνος* – време), приповедање је – аналогно самом виђењу времена – по правилу линеарно (уп. минут... сат... дан... месец... година), тако се и екстензија

времена поима као линеарна, док се временске јединице сагледавају као ентитети сукцесивно распоређени дуж замишљене временске осе (ЈЕДИНИЦЕ ВРЕМЕНА РАСПОРЕЂЕНЕ СУ СУКЦЕСИВНО ДУЖ /ЗАМИШЉЕНЕ/ ОСЕ ВРЕМЕНА). У овој реченици видимо такође да временски периоди имају посебне специфичности (КАРАКТЕРИСТИКЕ ЈЕДИНИЦА ВРЕМЕНА У ОДРЕЂЕНОМ ПЕРИОДУ ЈЕСУ КАРАКТЕРИСТИКЕ ТОГ ПЕРИОДА), па су, као и физички објекти, податни дескрипцији, те се последњих двадесет година памти као најдужи „период мира и материјалног напретка“.

2. Време – мост – живот – судбине

Нарација у роману није увек хронолошка, па тако прво поглавље представља најаву следећих догађаја. Мост, који ће потом постати оличење дуговекости, одавно је подигнут, дат је његов опис, а ту су и реминисценције на доба градње и лапидарно оцртане легенде које је то раздобље оставило у аманет следећим поколењима. Потом се наредно поглавље отвара најавом ретроспекције (ахроније) екстрадијегетичког приповедача: „Сад нам се *ваља вратити* у времена кад на овом месту није било ни помисли о мосту, поготову не о оваквом као што је овај“; тек одатле, с првим јављањем слике моста у духу десетогодишњег дечака, потоњег великог везира Соколовића, приповест се саображава нашем природном поимању времена, приказујући сукцесивно слике, догађаје и ликове који су током четири века градили слику живота људи у вароши којом суверено доминира Соколовића ћуприја. Андрићев култ приче и причања, те склоност приповедној форми отеловљује се у приказима „архетипова егзистенције нашег тла“, чврсто везаних за мост као духовно средиште и стабилан мизансцен многих историјских мена и њима захваћених судбина. Будући да су све те судбине везане за мост, стиче се утисак да ћуприја на Дрини не премошћује само две обале, да није само спона међу људима с обеју страна ове моћне реке, већ да – попут митске грађевине – премошћује и време које је, чак и када је мерено њеним трајањем, варљиво, јер, из које год тачке га посматрали, оно одражава, окупља и у везу доводи животне токове и људе различитих раздобља (о парадоксу људског поимања временитости исп. Брајовић, 2009: 81). Већ на почетку се, дакле, запажају нераскидиве споне *човек – дело* (ћуприја) – *време*, па се зато хронотоп моста узима као разложно полазиште водећих концепата овог дела.

Централно место моста, али и концентрична структура коју он већ својим постојањем генерише назначени су у следећем одломку:

- (6) Капија је најважнија тачка на мосту, исто као што је мост најважнији део вароши, или како је један турски путник, кога су Вишеграђани лепо угостили, написао у свом путопису, „његова капија је *срце моста* који је *срце ове касабџе* која сваком мора да остане у *срцу*“ (исто, 6).

У само једној реченици представљени су биће предела и његово било, а пулсирање тог била готово осетити можемо у ширењу и/или сужавању кругова: *капија – мост – варош*, док се другим, дубљим ракурсом осветљавају

емотивна и културна перспектива – *капија – мост – касаба – човек*, при чему се именицом *срце* не само маркира и потенцира централност, већ се назначавaju циркуларне и унакрсне споне између људи и „срца” моста – капије. Као центар унутар центра, окружена елементима воде, неба и земље, капија има готово магични магнетизам, на њој се преплићу и разрешавају многе људске и историјске драме, зато су овом средишту окренуте и њему теже судбине готово свих ликова романа, па бисмо могли рећи да је и сâм поетски концепт дела портоцентричан.

Истраживачко читање, осмишљено и примењено у духу методе хеуристичког истраживања, подстиче ученике да испитају концептуализацију моста у роману и да потом, сређујући и класификујући идентификоване метафоре, реконструишу и допуне постојећа знања о делу тако што ће запажати и објашњавати везе моста и ликова, а такође и поступно увиђати удео концепта времена које, по нужности, моћно наткриљује сав живи и неживи свет.

Материјални ентитет не може бити добар сам по себи, већ добро, којим он евентуално располаже, мора бити рефлектовано на духовном плану, тј. сврховитост материјалног добра, уколико пледира да буде општа, мора се уздићи на ниво заједничке, посесивно неиздиференциране добробити. Очекивало би се да мост, као човеково дело које примарно носи све ознаке корисности, буде еманација добра. Он то, почев од свог заметка у мисли будућег везира, и јесте, али је – као и све људском руком саздано – подложен амбигвитету, па тако, с времена на време, постаје место људских невоља и страдања. То је и очекивано, јер, везујући две обале, тј. премошћујући природно двојство *per se*, и сам по себи поседује амбигвитет који имају сва *места прелаза*. Тако, као привилеговани пос(р)едник двојства, мост постаје хтонско место сусрета и растанака, живота и смрти, спасења и страдања. Он је истовремено и извор и увир, епицентар, покретач и сведок догађаја.

Пошто је срастао с пејзажом, мост је за касабалије постао подразумевана, животна чињеница, готово неприметан, али неодвојив део свакодневице, са угодама које је пружала капија са софом, постављена тако да лебди између воде, брда и облака, пружајући јединствен поглед на читав предео око посматрача и отварајући скривита врата човекове душе. Може ли се онда говорити о његовом утицају на дешавања, судбине, па и на нарави Вишеграђана (МЕСТО УТИЧЕ НА ЉУДЕ: МОСТ /И БИВАЊЕ НА КАПИЛИ/ ОБЛИКУЈЕ НАРАВИ, МЕНТАЛИТЕТ И СУДБИНУ ВИШЕГРАЂАНА), и то у оном смислу и на начин који приповедач у почетку романа сугерише?

(7) Колико има везира или богаташа на свету који могу своју радост или бригу, или свој њеиф и доколицу да изнесу на овакво место? Мало, врло мало. [...] Неко је давно тврдио (истина, то је био странац и говорио је у шали) да је ова *капија имала утицаја на судбину касаве и на сам карактер њених грађана*. У тим бескрајним седењима, тврдио је странац, треба тражити кључ за склоност многих касабалија ка размишљању и сањарењу и један од главних разлога оне меланхоличне безбриге по којој су познати становници касаве (исто, 7).

Да би се на ово питање макар с делимичном тачношћу одговорило, потребно је имати тачну слику о животу касабалија не само пре почетка градње моста, већ би неопходна била детаљима знатно богатија панорама њиховог живота, навика и тежњи у том безмостном периоду. Читаоцу је приповедно отворен видик на ћудљиво време Јамакове суверене „владавине” скелом, на муку и неизвесност коју доносе подељеност и непремостивост природних препрека, на мрак царске периферије коју (тада) још није обасјала светлост царске благодати, но, поглед на бивше стање (опште и појединачно) ипак остаје затрпан наслагама прошлости. У Андрићевом роману много је шира, богатија и развијенија слика касабе са мостом неголи она која јој претходи. То је природно и истакнуто самим насловом дела – *На Дрини ћуприја* – јер Дрина и подринска касабa израсла на њеним обалама као да без ћуприје, тј. пре моста нису били пуноправно уписани у књигу постојања. Тек им је ћуприја удахнула живот и идентитет, тек је она, с временом, неосетно, обликовала карактере и судбине Вишеграђана, као што су се и они, разложно се плашећи тих промена, некад опирали, а некад морали повинovati околностима које су им моћнији наметали. Процес обликовања је, рекли бисмо, узајаман.

Касаба, коју неки проучаваоци Андрићевог дела подижу на ниво главног лика приповедног ткива (исп. Škreb, 1985: 224), као да је тек с ћупријом добила обол пунокрвног топоса, сву живост и динамику кроз коју се продевају и у коју се утквају судбине тако шаролике чаршије, појединаца који се у њу утапају, али и оних који својим карактером и необичним животним путем подражавају али и оснажују арабеску моста на Дрини. Ћуприја је постала свеприсутна у животима касабалија, а то присуство је с временом постало тако дубоко да се живот без ње није могао ни замислити. Све је од ње почињало и на њој се завршавало, њој гравитирало, као свом духовном извору. Ћуприја није место као остала, она је спона обала и светова, дакле, место (хтонских) прелаза, од којих су се неки уздигли до легенде, а легенде су постале наследни *vis vitalis* следећих генерација, њихова амајлија и водиља, индивидуално и колективно обележје.

Већ и сама блискост с људима и утканост у њихова најинтимнија искуства наговештава персонификацију моста:

(8) Све је изгледало као узбудљива и нова игра на овом древном мосту који се на месечини јулских ноћи беласао чист, млад и непроменљив, а савршено леп и јак, јачи од свега што време може да донесе и људи да смисле и учине (исто, 195).

Уочавање, а потом и екстраховање одломака у којима су најјасније оцртане концептосфере важне за разумевање дела никако не смеју бити у функцији атомизације, нити самодоволне анализе, већ треба да омогуће дубљи и богатији увид заснован на повезивању најважнијих мотива с концептима и ликовима. Стога овде издвајамо доминантна метафоричка опојмљавања моста:

- МОСТ ЈЕ ЧОВЕК: ... мост је ... млад, леп и јак (исто, 195).
Вода је допирала до половине стубова и мост је изгледао као да је загазио у неку другу и дубљу реку него што је она која обично испод њега тече (исто, 60).
- МОСТ ЈЕ КОРЕН (→ КАСАБА ЈЕ БИЉКА): Касаба је живела од моста и расла из њега као из свога неуништивног корена (исто, 2).
- МОСТ ЈЕ СРЕДИШТЕ И ЖАРИШТЕ ЖИВОТА // ЖИВОТ ЈЕ ФЛУИД: На мосту и његовој капији, око њега или у вези са њим, тече и развија се, као што ћемо видети, живот човека из касабе (исто, 3).
- МОСТ ЈЕ КОНСТАНТА: Тако су се обнављали нараштаји поред моста, а он је као прашину стресао са себе све трагове које су на њему остављале пролазне људске ћуди или потребе, и остајао после свега непромењен и непроменљив (исто, 70).
- МОСТ ЈЕ НЕПРОМЕНЉИВ / ВЕЧАН // МОСТ ЈЕ МЕРА ВРЕМЕНА: А живот на капији се обнавља увек и упркос свему, и мост се не мења ни са годинама ни са столећима, ни са најбољним променама људских односа. Све то прелази преко њега исто као што немирна вода протиче испод његових глатких и савршених сводова (исто, 77). Његов век је, иако смртан по себи, лично на вечност, јер му је крај био недогледан (исто, 52).
- МОСТ – ВРЕМЕ: МОСТ ЈЕ ДОЛЕ, ВРЕМЕ ЈЕ ГОРЕ (уп. ниже: ВРЕМЕ ЈЕ ЕНТИТЕТ КОЈИ СЕ КРЕЋЕ /ИЗНАД ЗЕМЉЕ И МОСТА/): Пролазило је време над мостом и касабом, у годинама, у деценијама (исто, 71).
- МОСТ ЈЕ ПАРАМЕТАР ХАРМОНИЈЕ / РАВНОТЕЖЕ: Његове две стране савијале су се једна ка другој, састајале у оштром врху, и подржавале се узајамно у савршеној и непоколебљивој равнотежи (исто, 147).

Из наведених одломака и метафора читава се стратификација уметничког простора (*горе је време – доле* су мост и касаба, тј. метонимијски обухваћени житељи касабе); ученици откривају да се мост поима (концептуализује) као привилеговано тло, као позорница одигравања кључних догађаја у животима појединаца (и то кроз многе генерације). Тај континуитет даје нову димензију и људском животу и људском делу (мосту), јер – када имамо у виду метафору МОСТ ЈЕ МЕРА ВРЕМЕНА – чињеница да је мост дело човеково, дозвољава нам да посматрамо *човека као креатора властитог хронотопа*, хронотопа који посредно утиче на судбине појединаца, а с протоком времена и на историјска дешавања. И тако долазимо, тачније враћамо се на метафору *извора*: река, предео, а с њима и судбина оних који су за њега везани као да *извиру из моста* и постоје с њим „у савршеној равнотежи”.

Недогледношћу трајања, а присутношћу у животном и духовном простору, мост се – посматрано на егзистенцијалној и временској оси (трајно – пролазно) – истовремено види као човеков опонент, али се, баш због свог сећања у будућност (па и у прошлост) изједначава с временом (мост је мера времена), као и са животом касабе и касабалија (док је моста биће и касабе). Овај каузалитет *човек – мост* повезује све метафоре у делу.

Персонификацијска паралела између моста и времена није неочекивана, јер је доб моста несамерљива у односу на људски живот, док истовремена антропоморфизација моста (МОСТ ЈЕ ЉУДСКО БИЋЕ) подсећа на рањивост свега, чак и тако дуговечних грађевина, које бивају сведоком живота

више поколења. Управо такав однос који се успоставља између моста, човека и времена, као наткатегорије која сенчи људску кратковекост, али и дуговечност човекових дела, артефаката који се утквају у судбинске токове и односе, веома је важан за разумевање и проучавање дела. Паралеле *мост – човек* и *мост – време* симултано се спрежу у роману и оспољавају кроз судбине јунака који својим индивидуалитетима обележавају различите временске стратусе.

Веома важан део ове дихотомне релације јесте *реч* (тј. језик), као инхерентно људско „оружје” (средство споразумевања); реч се концептуализује на различите начине: као *садржатељ* (*Из његових речи избијао је* и против његове воље тај *скривени јад*. 91), *нит предива* (Покушавао је да одржи један од оних својих књижевних говора ... али су му лепе руке саме падале у крило и *реч се мрсила и кидала*. 101), *терет* (Чак ни те *речи, тешке*, одсечене ... нису могле да унесу ничег новог у младићеву свест. 135), *артефакти* подложни деструкцији (...он [Ћоркан] то објашњава сваком, по сву ноћ, *искиданим речима*, гротескним покретима, кроз пијане сузе. 161) и модификацији (...довикuje му неке *речи* које он једва разуме, и то *као неразумљив шум*. 162).

Реч је увек људска, она је животодавна и обликотворна. Заметак је свега што човек доживљава и ствара, а потом речју изражава и преноси; без ње нема дела, али ни сведочанства ни сећања као вербалног „отиска” промишљеног и прооцењеног. Отуда Библија апострофира реч као човеково почело (*У почетку беше реч*), јер је она темељ мисли, сведок и потврда постојања. Мисао, као наизглед немушта егзистенција, тек када је исказана постаје делатна или разорна, већ у зависности од тога да ли је изгрејак добра или угарак зла, зато Алихоца у роману *На Дрини ћуприја* каже:

(9) Знаш ли ти да *ријеч једна руши градове*, а камоли оволики ршум. **На ријечи је саздан сав овај божји дуњалук**. Ти да си писмен и илумли, као што ниси, ти би знао да *ово није грађевина као што су друге, него од оних што се за божју љубав и божјом вољом подижу*; једно *вријеме* и једни људи је граде, а друга *времена и другачији људи руше* (исто, 172).

Концепт речи, па отуда и језика као **ТЕМЕЉА, ГРАДИТЕЉА И РУШИТЕЉА** овде се показује као део триптиха *реч – човек – време*, који је чврсто везан с мостом, из чега се јасно препознаје антропоморфизација концепта *времена* и *речи/језика* преко метафора **РЕЧ ЈЕ ГРАДИТЕЉ / РУШИТЕЉ, ВРЕМЕ ЈЕ ГРАДИТЕЉ / РУШИТЕЉ**, обеју заснованих на метонимијском обрасцу *способност / деловање човека за карактеристику специфично људског ентитета* (уп. метафтонимија).

Овакво запажање води закључку да је за испитивање заснованости сржних концепата дела важно праћење и посматрање начина опoјмљености централних мотива – *моста* и *времена*; њихови изворни домени се дотичу и/или преклапају (уп. **МОСТ ЈЕ ЧОВЕК, ВРЕМЕ ЈЕ ЧОВЕК**), укрштају (нпр. **ВРЕМЕ ЈЕ БИЉКА, МОСТ ЈЕ КОРЕН**), почивају на метафорама више општости (нпр. **АПСТРАКТНО ЈЕ КОНКРЕТНО**), а у неким случајевима подлежу специфичним „разрадама” (**МОСТ ОБЛИКУЈЕ ЉУДЕ, ВРЕМЕ ИМА ОБЛИКОТВОРНУ СНАГУ**).

У складу с Блумовом (ревидираном) таксономијом васпитнообразовних циљева, овај модел екстензивне елаборације књижевног дела унапређује концептуално, али и процедурално и метакогнитивно знање, јер релативно лако отвара иначе захтевну мрежу односа конкретног и апстрактног, општег и појединачног, у легенду утканог, архетипског и искуствено проверљивог, блиског. Истовремено, следећи принципе на којима се заснива наш когнитивни систем, ученици много јасније и прецизније одређују проблем(е), развијају моћ апстраховања, али и примене претходно усвојених знања.

Концепт *времена* је много изазовнији и зато је остављен за финални део приступа, а на почетку овог наставног корака веома је корисно подсетити се следећег Андрићевог промишљања:

Време је за мене највеће чудо. Поимање времена, употреба времена, осећање времена, све су то за мене праве загонетке, које се постављају преда мном свакодневно. У свако доба дана и ноћи, у сну и на јави, осећам време као елеменат, благ и користан или штетан и разоран, као што човек осећа ваздух, ватру, воду. Гушим се од недостатка времена или осећам како ме жеже и сатире, или пливам у њему са осећањем божанске лакоће. И у сваком тренутку знам да је време једна болна илузија, да је, у ствари, број суђених откуцаја нашега била и да другачије и не постоји. Пре првог откуцаја, као и иза последњег, протеже се у недоглед вечност нашег непостојања, немерљива, неосветљена, несхватљива и неизрецива а присутна у свакој нашој мисли, у даху, речи и залогоју (Иво Андрић, *Знакови поред пута*, 20–21).

Човек се одувек трудио да разуме и „укротити“ време, то неумољиво и неухватљиво „чудо“. Борба с њим је, разуме се, безизгледна, али вредна поштовања. Време је најлакше поимати преко онога што нам је блиско: отуда се као изворни домен јавља *живо биће* (човек, биљка) које се креће (различитом брзином) или пак стоји, што је повезано са субјективним доживљајем времена (уп. ...време је *прохујало*; време *лети* / *мили* // *вуку се* сати, дани... разг.). Време је човеков пратилац, увек латентно присутан ентитет који се у делу опојмљује на различите начине:

- ВРЕМЕ ЈЕ ЧОВЕК: Време је, изгледа, зауставило дах над касабом. – Најпосле дошла је и година 1914, последња година хронике о мосту на Дрини. Она је дошла као и све раније године мирним ходом земног времена... (исто, 189, 233).
- ВРЕМЕ ЈЕ ИНДИВИДУАЛАН И ЗАЈЕДНИЧКИ РЕСУРС: Сваки човек проводи своје време како најбоље може и уме... (исто, 131). И поред свега тога она [Лотика] у расподели свога времена налази свакодневно бар по један сат за Алибега Пашића (150). ВРЕМЕ ЈЕ РЕСУРС КОЈИМ ПОЈЕДИНАЦ РАСПОЛАЖЕ И ЧИНИ С ЊИМ ШТА ХОЋЕ (РАСПОДЕЉУЈЕ ГА, ПОСВЕЋУЈЕ ПОЈЕДИНЦИМА, ГУБИ, ДАЈЕ, ХАРЧИ И СЛ.).
- ЖИВОТ ЈЕ ВРЕМЕ (ДОДЕЉЕНО ЧОВЕКУ): Сви они који су навикли да своје време проводе на капији сад седе пред Лотикиним хотелом, Заријевом механом или на ћепенцима оних дућана (исто, 169).
- ВРЕМЕ ЈЕ ПЛОДОНОСНО ДРВО / БИЉКА: Али ту поред моста, у касабима са којом га је судбина везала, дозревали су плодови нових времена (исто, 177).

- ВРЕМЕ ЈЕ ЕНТИТЕТ КОЈИ СЕ КРЕЋЕ (ИЗНАД ЗЕМЉЕ): Пролазило је време над мостом и касабом, у годинама, у деценијама (исто, 266). Као да ми не видимо шта нам се спрема и каква времена иду? (исто, 91).
- ВРЕМЕ ЈЕ СТАТИЧАН ЕНТИТЕТ: У оваквим ноћима изгледа на капији да време стоји, а живот тече и буја бесконачан, богат и лак, да се догледати не може докле ће тако трајати и расти (исто, 229). ЖИВОТ ЈЕ (ДИНАМИЧАН) ФЛУИД, ЖИВОТ ЈЕ БЕСКОНАЧАН.

Субјективни доживљај времена понекад је спецификован карактером и навикама доживљавача, тј. ликом, још чешће околностима које утичу на варљиве утиске о брзини „протицања“ времена (уп. ВРЕМЕ ЈЕ ФЛУИД). Када је у питању Лотика, „неуморна, вешта жена хладних чула, брзе памети и мушког срца“, која је сву своју снагу и с муком стицани иметак усмерила на добробит своје бројне и захтевне породице, треба запазити следеће: време којим је располагала било је отето од њеног личног живота, па су „часови *украдене слободе*“ увек били обележени мишљу и делањем за друге, не за себе. Ипак, то је био „невидљиви и прави део њеног живота“ (СЛОБОДНО ВРЕМЕ ЈЕ УКРАДЕНО ВРЕМЕ /за Лотику/, уп. надређена по општости је метафора ВРЕМЕ ЈЕ ПРЕДМЕТ). Ретки моменти у којима се могла препустити мислима о збрињавању ближњих имали су обележје специфичног стања у коме се губи реална представа о времену и ствара привид да се човек налази „изван њега“; у литератури ово стање назива се *флуо* (енгл. *flow*; исп. Димитријевић и Златановић, 2008: 150). Реч је о специфичном стању свести онога ко је обично окупиран каквом омиљеном делатношћу којој је дубоко посвећен, па у том бављењу доживљава неку врсту екстемпоралног (тј. ванвременског) самоизоопштења из свакодневице, из „реалног времена“:

(10) У том уском, претрпаном и загушљивом собичку чији је једини прозорак, мањи од осталих у кући, гледао изблиза и право на први, најужји лук моста, Лотика је проводила своје слободне часове и живела онај други скровити део свога живота који је припадао њој. Ту је Лотика, у часовима украдене слободе, читала берзанске извештаје и проучавала проспекте, сређивала своје рачуне, одговарала на писма... (исто, 146).

Као и све касабалије, и Лотика је била у дослуху с мостом. Понекад јој је, после много труда да уразуми и упристоји своје госте, неопходан био вечерњи дах реке: „одлазила [је] до малог прозора да се надише свежег ваздуха са реке. Поглед јој је тада падао на моћни и витки каменити лук, који је затварао цео видик...“ (исто, 147). Надаље, занимљиво је посматрати корелацију између погледа који се с прозора пружа и животног циља Цалерове свастике: прозорак собице гледа баш на најужји лук моста, који затвара цео видик, а то се асоцијативно може довести у везу са суженим, и попут претрпане собице стешњеним, али јасно фокусираним Лотикиним делањем:

(11) Поглед јој је тада падао на моћни и витки каменити лук, који је затварао цео видик, и на брзу воду под њим. Под сунцем, у сумрацима, на зимској месечини или благој светлости звезда, он је био увек исти [...] Његове две стране савијале су се једна ка другој, састајале у оштром врху, и подржавале се узајамно у

савршеној и непоколебљивој равнотежи. Са годинама то је постао њен једини и присни видик, неми сведок коме се ова Јеврејка са два лица обраћала у тренуцима кад је тражила одмора и свежине и кад би у својим пословним и породичним бригама, које је увек решавала сама, дошла на мртву тачку и безизлазно место (исто, 147).

У старости, међутим, Лотику, у складу с променама које наступају у читавој касаби, чека разочарење. Место „тврдог реда и строгог закона“ из оног времена када је живот изгледао „као да је из једног комада“ зацарили су друкчији односи; људи почињу да се деле и издвајају, а „живот се кида, мрви и осипа“ (уп. КОМПАКТНО / ЦЕЛО ЈЕ ДОБРО; НЕКОХЕРЕНТНО / НАЧЕТО / ТРОШНО ЈЕ ЛОШЕ), да би тај деструктивни процес кулминирао Великим ратом и сломом ове некад јаке и пожртвоване жене. Осетила је она одавно да су се „времена покварила“ (уп. ВРЕМЕ ЈЕ МОРАЛНО ИСКВАРЕН ЧОВЕК), али лека томе више није било.

За мост, а посебно за капију, хронотоп који у роману има безмало мистичне (КАПИЈА ЈЕ ХТОНСКИ ПРОЛАЗ / МЕСТО ПРОМЕНЕ / ПОЗОРНИЦА ДРАМЕ), али и изразито позитивне концептуализације (КРУНА, ЂЕРДАН, ЉУЉАШКА НАД ВОДОМ), везују се неочекивани обрти у судбинама многих јунака (Фата Авдагина, Ђоркан, Федун, Алихоџа), али овде ћемо споменути још необичан судбински обрт у животу Милана Гласинчанина, газдинског сина и окорелог коцкара. На капији, под хладним месечевим сјајем, Гласинчанин је одиграо своју последњу партију отузбира с нечастивим. Те тихе ноћи рвао се са својом страшћу; играло се на крају „у све“ – тајанствени незнанац у сву згнуту добит, а Гласинчанинов улог био је – живот. Изгубио је игру, здравље и младост, али, зачудо, и самоубилачку страст; једва је преживео највећу кушњу и саблазан иза које је остала само љуштура бившег човека, која живи, ради и креће се, бестрасна и празна:

(12) Крупан и већ начет месец заиста се дигао иза Станишевца. Мост је изгледао бескрајан и нестваран, јер му се крајеви губе у млечној магли а стубови при дну тону у тами; *једна страна сваког стуба и лука јарко је осветљена, а друга у потпуној сенци; те обасјане и тамне површине ломе се и секу у оштрим цртама* тако да цео мост личи на чудну арабеску насталу у тренутној игри светлости и мрака (исто, 117).

У таквим, граничним ситуацијама мост као да – у складу с преживљањима јунака – мења своју физиномију и, етеризујући се, преображава у сабласну арабеску, тј. у МЕСТО ТАЈАНСТВЕНИХ ПРЕОБРАЖАЈА. При томе се мењају димензије и суштинска природа његова (уп. бескрајан и тајанствен), чиме се сигнализује и потенцира хтонска функција „места прелаза“, амбивалентност (очитована у игри светла и сенке, тј. добра и зла) и наглашена девијација предочена неправилношћу арабеске насупрот имплициране, а стварне правилности и хармоније, којом се ова грађевина, као симбол општег добра, издваја од осталих људских дела (уп. ДЕВИЈАНТАН ДОЖИВЉАЈ МОСТА ЈЕСТЕ РЕЗУЛТАТ МОРАЛНЕ ДЕВИЈАЦИЈЕ). Повратак равнотежи, међутим, није увек лак нити једноставан, јер зло и добро опстају у вечитој

борби, па се тако порок (девијација) преноси на Букуса Гаона (уп. КОНТИНУИТЕТ ДОБРА ОПОНИРА КОНТИНУИТЕТУ ЗЛА).

На крају ваља нагласити да је закључницу обраде разложно усмерити према концепту *добра* као предуслову хуманости и смислу постојања:

- ЧОВЕКА ОДРЕЂУЈУ ДЕЛА И ДОБРОВИТИ КОЈЕ ОНА ДОНОСЕ: А заиста велики људи, као и велике грађевине, ничу и ницаће тамо где им је божјим промислом одређено место, независно од празних, пролазних жеља и људске сујете (исто, 206).
- ДОБРО ЈЕ НЕУНИШТИВО – CONDICIO SINE QUA NON: Све може бити. Али једно не може: не може бити да ће посве и заувек нестати великих и умних а душевних људи који ће за божју љубав подизати трајне грађевине, да би земља била лепша и човек на њој живео лакше и боље. Кад би њих нестало, то би значило да ће и божја љубав угаснути и нестати са света. То не може бити (исто, 266).
- МОСТ ЈЕ СТОЖЕР ДОБРА. Мост је симбол живота, људске жеље и тежње да створи непропадљиву и поуздану, чврсту тачку ослоња која ће помоћи да људи премосте и надвладају сва зла и сваки бесмисао.

3. Закључак

Да сведемо. Концептуална флуентност подразумева способност говорника / читалаца да препознају, користе и самостално успостављају везе између различитих (циљних и изворних) домена, чиме се олакшава могућност сагледавања и разумевања фокусираног појма или реалије, његовог значаја у уметничком контексту, начина умрежености и саодношења са другим, логички и системски повезаним садржајима. Развијање концептуалне флуентности ученика доприноси побољшању когнитивних способности и креативности, јер „виђење једног (појма/реалије) у светлу другог (појма/реалије)”, поред илуминаторног ефекта, има функцију да упућује појединце на стварање оригиналних гледишта, налажење бољих, иновативних решења и закључака, спекулативну окретност а отуда и самоувереност и самосталност у разматрању различитих проблема, и то уз развијање метакогнитивних вештина.

Литература и извори:

- Andrić, I. (1985). *Znakovi pored puta*. Sarajevo: Svjetlost.
- Андрић, И. (2007). „О причи и причању”, Беседа Иве Андрића поводом доделе Нобелове награде за књижевност 1961. године. Извор: www.rastko.rs <20. 11. 2018>
- Andrić, I. (2018). *Na Drini ćuprija*. Књига доступна у електронском издању на сајту: zippyshare.com <10. 7. 2018>
- Брајовић, Т. (2009). *Заборав и понављање : амбивалентно лице модернитета у роману На Дрини ћуприја*. Београд: Нолит.
- Вељковић Станковић, Д. и Стојиљковић Ј. (2018). Човек и биљка – фитонимија као исходиште интегративне наставе. У: *Даровитост и креативни приступи учењу* [електронски извор] : тематски зборник 23 (ур. Гојков, Г., Стојановић, А.). Вршац: Висока школа струковних студија за васпитаче „Михаило Палов”, 385–412.

- Danesi, M. (1995). Learning and teaching languages: the role of "conceptual fluency". *International Journal of Applied Linguistics*, Vol. 5, No. 1, 3–20.
- Димитријевић, Б. и Златановић, Јб. (2008). Апстрактна интелигенција, емоционална интелигенција и јављање flow-а. *Годишњак за психологију*, Vol. 5, No 6–7, 147–168.
- Doiz, A. & Elizari, C. (2013). Metaphoric Competence and the Acquisition of Figurative Vocabulary in Foreign Language Learning. *ELIA* 13 (2013), 47–82.
- Klikovac, D. (2004). *Metafore u mišljenju i jeziku*. Београд: Библиотека XX век / Књиžара Круг.
- Кољевић, Н. (1982). *На Дрини ћуприја Иве Андрића*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Лазић, Н. (2012). Развој представа о простору и времену у науци о књижевности. У: *Зборник радова Филозофског факултета* XLII (2)/2012, 163–183.
- Lakoff, G. & Johnson, M. (1980). The Metaphorical Structure of the Human Conceptual System. *Cognitive Science* 4, 195–208.
- Lakoff, G. et al. (1991). *Master Metaphor List*. Berkeley: University of California.
- Littlemore, J. Low, G. (2006). Matphoric Competence and Communicative Language Ability. *Applied Linguistics* Vol. 27, No. 2, pp. 268–294.
- РСАНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика* (т. I–XX). [РСАНУ]. Београд: САНУ, Институт за српски језик, 1959–2017.
- Smith, F. (2010). *Understanding Reading: A Psycholinguistic Analysis of Reading and Learning to Read*. Mahwah, New Jersey London: Lawrence Erlbaum Associates Publishers.
- Спремић Солаковић, А. (2014). Хеуристички образовни модел у савременој настави. *Иновације у настави* XXVII, 2014/2, 105–115.
- Škreb, Z. (1985). Što je Ivo Andrić unio novo u svjetsku književnost? *Sveske Zadužbine Ive Andrića*, 3 (1985), 215–229.
- Тјапко, Г. (2012). Stilistička kreativnost Andrićeva pripovedanja u Romanu *Na Drini ćuprija*, (1–16), mgimo.ru <15. 09. 2018>

Prof. Dragana D. Veljkovic Stankovic, PhD

Faculty of Philology, University of Belgrade

Jelena Z. Stojiljkovic

Pharmaceutical-physiotherapy Highschool, Belgrade

ON DEVELOPMENT OF METAPHORICAL COMPETENCE OF THE GIFTED IN SERBIAN LANGUAGE AND LITERATURE TEACHING THROUGH THE EXAMPLE FOR PRESENTATION OF IVO ANDRIĆ'S *THE BRIDGE ON THE DRINA*

Summary: Within language one can recognize human experience and the way of understanding the reality, and the same goes for the language of literary work which is the means of shaping, the expression and code within the world of art as well. So the ways of correct interpreting and understanding that world lead to „unlocking“ of central motives and characters which are, as the inhabitants within the world of art, the carriers of projected reality in language (and with language, too). In this work we present a heuristic approach to Ivo Andrić's *The Bridge on the Drina*, based upon didactic instructions for stimulating the development of metaphorical competence and metacognitive students' capabilities. In accordance with topic and compositional characteristics of the work, the starting point of presentation is a research work with the idea of discovering dominant conceptualizations of the *bridge* and *time*, and the outcome is a consideration of correspondences and/or actualization of these concepts through the destinies, characterization of the heroes and conceptual layers of Andrić's novel.

Key words: metaphorical competence, metacognitive capabilities, Ivo Andrić, *The Bridge on the Drina*, Serbian language and literature teaching.